

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Friedrich Heiler, *Urkirche und Ostkirche*, München (E. Reihardt) 1937, σ. XX+ 607.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου γνωστὸς τυγχάνει καὶ ἐξ ἄλλων μὲν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Katholizismus, seine Idee und seine Ercheinung,» ὅπερ προῦκάλεσε τὴν πρὸς αὐτὸν δυσμένειαν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας εἰς ἣν ἀνῆκε, ἀλλ' ὅπερ ἀπέβη πολύχροτον, ἐπαινεθὲν παρὰ τῶν ἀγαπώντων τὴν ἀλήθειαν. Τὸ περὶ «Καθολικισμοῦ» τοῦτο ἔργον πρόκειται νὰ ἐκδώσῃ ὁ σ. ἐπεξεργασμένον ὡς Β' τόμον μεγάλης συγγραφῆς περὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Λύσεως, τῆς συγγραφῆς δὲ ταύτης πρῶτον μὲν Τόμον ἀποτελεῖ τὸ ἀνωτέρω ἀναγραφόμενον «Urkirche und Ostkirche», τρίτον δὲ τόμον θ' ἀποτελέσει τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Die ausserrömischen Kirchen des Abendlandes und das Problem der Einigung der Kirchen».

Τὸ περὶ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς ἔργον μετὰ Εἰσαγωγὴν, ἐν ἧ ἕξετάζεται ἡ ἔννοια τῆς λέξεως «Καθολικὴ», περιλαμβάνει ἐν πρώτῳ μὲν κεφαλαίῳ, τὰ κατὰ τὴν γένεσιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (*Das Werden der Katholischen Kirche*), ἐν δευτέρῳ περὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς (*Die Katholische Kirche des Ostens*) καὶ ἐν τρίτῳ περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (*Die Eigenart der Ostkirche*).

τὴν ἔννοιαν τῆς Καθολικότητος ὀρθῶς ἐκλαμβάνει ὁ σ. ὡς ἀναγομένην εἰς τὴν ὁλότητα τῆς Ἐκκλησίας, ταυτίζει δὲ τὴν ἔννοιαν ταύτην πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας «Ὅπου ἂν ᾖ ὁ Χριστός, ἐκεῖ καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία». Ἀλλὰ ταῦτοχρόνως ἡ ἔννοια τῆς «καθολικότητος» ἐμπεριέχει καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ὀρθότητος. Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐστὶν ἡ Ὄρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν. Ὑποδεικνύει δὲ περαιτέρω ὁ σ. τὴν παρὰ τοῖς μεταρρυθμισταῖς καὶ Προτεστάνταις παρηλλαγμένην ἔννοιαν τοῦ ὄρου «Καθολικὴ Ἐκκλησία».

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι ὑπερκόσμιος, περιλαμβάνει τὰ ἐνταῦθα καὶ τὰ πέραν τοῦ κόσμου, τὸν χρόνον καὶ τὴν αἰωνιότητα. Ἡ

ἀρχὴ αὐτῆς κεῖται οὐχὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἀλλ' ἐν τῇ ἐπουρανίῳ Βασιλείᾳ. Προϋφίστατο τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη ἦτο, κατὰ τὴν ὥραϊαν ἔκφρασιν τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, «ἡ Ἐκκλησία ἡ πρώτη, ἡ πνευματικὴ», τὸ ἀρχέτυπον τῆς ἐπιγείου ὁρατῆς Ἐκκλησίας. Ἀναπτύσσων τὰς ἐννοίας ταύτας ὁ σ. διαπραγματεύεται περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Π. Διαθήκης, περαιτέρω δὲ περὶ τῶν ἐθνικῶν μυστηριακῶν συνδέσμων ὡς παραδηλούντων μὲν τὸ *Corpus Christi mystikum*, ἀλλὰ μηδεμίαν ἀσκησάντων ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ καθιδρυθεῖσαν Ἐκκλησίαν. Διὰ μακρῶν διαπραγματεύεται περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κ. Διαθήκης καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ρήσεως τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Πέτρον «Σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μοι τὴν Ἐκκλησίαν» ἀπορρίπτων τὰς ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις τῶν λατίνων θεολόγων. Περαιτέρω παρέχει πιστὴν εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰς Πρόξεις τῶν Ἀποστόλων, καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς εἰς οἰκουμενικὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ τὴν ἐμπέδωσιν αὐτῆς κατὰ τὴν μεταποστολικὴν ἐποχὴν. Ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ διαπραγματεύεται ὁ σ. περὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ πνεύματος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ, περὶ τῆς «καθολικότητος» ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, Εἰσερχόμενος δὲ εἰς τὴν κυρίως ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ἐξετάζει τὴν ἐμπέδωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργανισμῶν (κανῶν, Ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα, Ἀποστολικὴ διαδοχὴ, Ὁμολογία πίστεως), τὴν θεολογίαν τῶν Ἀπολογητῶν καὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὴν προχριστιανικὴν φιλοσοφίαν, τὴν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν παρεῖσθυσιν τῆς ἀνατολικῆς, ἑλληνικῆς μυστηριακῆς εὐσεβείας καὶ τέλος τὴν ἀδιαίρετον οἰκουμενικὴν Ἐκκλησίαν (*die ungeteilte ökumenische Kirche*).

Εἰσερχόμενος εἰς τὸ δεύτερον καὶ κύριον μέρος τῆς συγγραφῆς διαπραγματεύεται περὶ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν ἰδίως ἐπὶ Φωτίου καὶ ἐπὶ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, ἐπιρρίπτων τὰς εὐθύνas εἰς ἀμφοτέρας τὰς Ἐκκλησίας, μὴ δυνηθεὶς προφανῶς ν' ἀπαλλαγῇ τῶν περὶ τοῦ ἀξιοθρηνήτου σχίσματος ἐσφαλμένων ἀντιλήψεων τῶν δυτικῶν ἱστορικῶν καὶ θεολόγων, περαιτέρω λόγον ποιεῖται περὶ τῶν Σταυροφοριῶν καὶ τῶν πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν συνελθουσῶν Συνόδων, περὶ τῶν σπουδαιότερων περιόδων τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (α' ε' αἰὼν μέχρι τοῦ σχίσματος 1054, β' ἀπὸ τοῦ σχίσματος μέχρις ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως 1453, γ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τοῦ παγκοσμίου πολέμου, δ' ἀπὸ τοῦ πολέμου τούτου καὶ ἐξῆς) καὶ

περὶ τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ΚΠόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Κύπρου, Γεωργίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Ρωσίας, Ρουμανίας, Ἑλλάδος καὶ τῶν αὐτονόμων Ἐκκλησιῶν, παρέρει δὲ περὶ μιᾶς ἑκάστης τούτων σύντομον ἱστορικὴν ἐπισκόπῃσιν.

Μετὰ τοῦτο ἐξετάζει τὸ Κατοικικὸν Δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὴν διοικητικὴν διοργάνωσιν αὐτῆς, τὰς πηγὰς τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, αὐτὴν ταύτην τὴν διδασκαλίαν ἰδίως περὶ Μυστηρίων, τὴν θεϊαν Λειτουργίαν καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν σχετιζόμενα (ναοὶ, εἰκόνες, ἑορταί, νηστεαί) τὸν Μοναχικὸν βίον. Ἰδιαίτερον ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ μυστικισμοῦ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ θεολογίᾳ καὶ περὶ τῶν τρόπων τῆς ἐκδηλώσεως τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας. Περαιτέρω δὲ ἐξετάζει τὰς ἀπασχιμένους ἀπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Νεστοριανοί, Μονοφυσίται, Χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ), φρονεῖ δὲ ὅτι οἱ ὀπαδοὶ αὐτῶν δέον νὰ θεωρηθῶσι μᾶλλον ὡς σχισματικοὶ ἢ ὡς αἵρετικοί, διότι ἐν τῇ χριστολογικῇ διδασκαλίᾳ ἔχουσι μόνον λεκτικὰς διαφορὰς πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἐπομένως εἶναι ὀρθόδοξοι.

Ἐν τέλει τῆς συγγραφῆς ὁ Fr. Heiler ἐξετάζων τὰς ιδιότητες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζεται μετὰ θαυμασμοῦ περὶ αὐτῆς. Ὅσφ λέγει ὁ δυτικὸς χριστιανὸς καὶ θεολόγος εἰσδύει εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τοσούτω μᾶλλον κατανοεῖ τὸν πνευματικὸν αὐτῆς πλοῦτον. Διακεκριμένοι καθολικοὶ θεολόγοι, ὡς ὁ Πρίγκηψ Max von Sachsen, ὁ Βενεδικτίνος Dom Lambert Beauduin, ὡσαύτως λίαν σημαίνοντες προτεστάνται θεολόγοι ὡς ὁ Karl Holl καὶ ὁ Adolf Deissmann ἐγένοντο εὐγλωττοὶ γινώσται τοῦ μεγαλείου τῆς ἀγιότητος καὶ τῆς ὠραιότητος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐν τῷ Παγκοσμίῳ Συνεδρίῳ τῆς Στοκχόλμης συνάντησις μετ' ἀντιπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας προὐκάλεσεν διὰ πολλοὺς δυτικοὺς ἀντιπροσώπους ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἀπροσδόκητον καὶ ἐκπληκτικὴν ἐντύπωσιν. Αἰτία τῆς ἐνθουσιώδους στροφῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶναι μόνον ἡ μαγεία τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ζωῆς, τῆς γοητευσῆς τοὺς δυτικοὺς, τῆς καθιστώσεως βαθυτέραν τὴν κατανόησιν τοῦ ὅρου «Μία Ἀγία, Καθολικὴ καὶ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία», ἀλλ' ὅτι ἐμφανίζεται καὶ ὡς τι νέον. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἀναπτύσσει ὁ Heiler τὴν ἐνότητα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἀγιότητα, τὴν καθολικότητα, τὴν ἀποστολικότητα, ἔτι δὲ καὶ τὸν εὐαγγελικὸν χαρακτήρα τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀποκρούει δὲ ἀδίκους καὶ δυσμενεῖς κρίσεις περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, λατίνων (Ἐπίσκοπος Bonomelli, Konrad Lübeck) καὶ προτεστάντων θεολόγων (Harnack).

Τὴν ὅλην συγγραφὴν αὐτοῦ ὁ Heiler ἐπισφραγίζει διὰ κεφαλαίου, ἐν ᾧ πραγματεύεται περὶ τῶν ἑλλείψεων καὶ περὶ τῶν ἀναμορφωτικῶν δυνάμεων τῆς ᾽Ανατολικῆς ᾽Εκκλησίας. Εὐρίσκει, πρὸ παντός, στενότητα ἀντιλήψεως καὶ ἑλλειψιν ἀγάπης ἐκ μέρους τῆς ᾽Ορθοδόξου ᾽Εκκλησίας τοὺς κατὰ τὴν «Κυριακὴν τῆς ᾽Ορθοδοξίας» ἀναθεματισμοὺς κατὰ τῶν ἑτεροδόξων ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν (Νεστοριανῶν, Μονοφυσιτῶν, ᾽Αρμενίων) ἐνῶ αὐταὶ δὲν προσβεβούσι σήμερον τὰς παλαιὰς αἰρετικὰς δόξας περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ᾽Αγνοεῖ προφανῶς ὅτι σήμερον δὲν ἀναγινώσκονται τοιοῦτοι «Ἀναθεματισμοί». ᾽Εφεξῆς ἀναγράφει τὴν μομφὴν τῶν λατίνων ἰδίως θεολόγων κατὰ τῆς ᾽Ορθοδόξου ᾽Εκκλησίας ὅτι παρὰ τὴν αὐστηρὰν τήρησιν τῶν ἑξωτερικῶν τύπων τῆς λατρείας καὶ τῶν νηστειῶν ἑλλεῖπει παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐσπλαγχνίας, προσάγεται δὲ παραδείγμα ὁ Τσάρος τῆς Μόσχας Ἰβάν ὁ Τρομερός, ὅστις δὲν ἔτιρωγέ ποτε κατὰ τὰς νηστείας κρέας ἄλλ' ἤτο σκληρὸς τύραννος καὶ ἔχυνεν ἄφθονον τῶν ἀθῶων τὸ αἷμα (προστίθῃσιν ὅμως ὁ Heiler ὅτι τοιαῦτα παραδείγματα εὐρίσκονται καὶ παρὰ τοῖς ρωμαιοκαθολικοῖς μονάρχαις). Τρίτον ἐλάττωμα εὐρίσκει τὴν βεβήλωσιν (Entweiheung) τοῦ ἱεραρχικοῦ ἀξιώματος ὑπὸ τῶν φορέων αὐτοῦ διὰ τῆς Σιμωνίας, ἰδίως παρὰ τοῖς κληρικοῖς τῶν ἀπεσχισμένων ᾽Ανατολικῶν ᾽Εκκλησιῶν, καὶ τὴν λῆψιν χρημάτων κατὰ τὴν ἑξομολόγησιν. Τέταρτον ἐλάττωμα προσάγει τὴν εὐχέρειαν περὶ τὰ διαζύγια τῶν γάμων, εἰ καὶ προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ αὐτήν. Πέμπτην τὴν παράλειψιν τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου κατὰ τὴν θεῖαν Λειτουργίαν. Καὶ τέλος ὡς σύμπτωμα παρακμῆς σημειοῖ τὴν παραμέλησιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἑξομολογήσεως.

Ὁ Heiler ἀποκρούει τὴν γνώμην τῶν λατίνων καὶ προτεσταντῶν θεολόγων, καθ' οὓς αἱ ἑλλείψεις αὐταὶ ὀφείλονται εἰς ἑσωτερικοὺς λόγους, φρονεῖ δὲ ὅτι διάφορα ἑξωτερικὰ αἰτία προὐκάλεσαν αὐτάς, οἷον ἡ ἐξάρτησις τῆς ᾽Εκκλησίας παρὰ τῆς Πολιτείας, ἡ ἑλλειψις κεντρικῆς διοικητικῆς Ἀρχῆς, αἱ ἑξωτερικαὶ τραγικαὶ τῆς ᾽Ανατολῆς περιπέτειαι, ἡ διαίρεσις τῶν ᾽Εκκλησιῶν διὰ τοῦ Σχίσματος. Ὁ Heiler, ὡς εἴπομεν, θεωρεῖ ὑπευθύνους ἀμφοτέρως τὰς ᾽Εκκλησίας, ἄλλ' ἀποκρούει μετ' ἀγανακτήσεως, τὰς κρίσεις λατίνων θεολόγων (De Maistre) οἵτινες φρονοῦσιν ὅτι ἡ ᾽Ανατολικὴ ᾽Εκκλησία μετεβλήθη εἰς «πτῶμα» μετὰ τὸ Σχίσμα, στερηθεῖσα πάσης ζωῆς. Αἱ δυνάμεις τῆς θείας ζωῆς, λέγει, δὲν ἐξηφανίσθησαν ἐν τῇ ᾽Ανατολικῇ ᾽Εκκλησίᾳ, εἶναι δὲ κατα-

φανῆς ἢ σήμερον ὑπάρχουσα καὶ ζωηρῶς ἐκδηλουμένη κίνησις πρὸς ἀναγέννησιν αὐτῆς, οὐχὶ μόνον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς Ἐκκλησίαις. Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία οἴπτει σήμερον πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν τὰς ἀπαστραπτούσας ἀκτῖνας πνευματικοῦ πλούτου, βαθύτητος, ἀγιότητος καὶ ὠραιότητος. Καὶ αὐτὴ ἢ Παπικὴ Ἐκκλησία, ἣτις θεωρεῖ ἑαυτὴν ὡς μόνην Καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἴσταται σήμερον μετὰ θαυμασμοῦ πρὸ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀναγνωρίζει ἑαυτὴν συνένοχον τοῦ Σχίσματος. Ὁ Πρίγκηψ Max von Sachsen ἔγραφε τῷ 1907 «δὲν ὑπάρχει καθολικὸν καὶ ἀρχικὸν καθολικὸν πλέον τῶν ἀνατολικῶν Λειτουργιῶν, αἵτινες προῆλθον ἐξ αὐτῆς τῆς καρδίας τῆς Ἐκκλησίας... Ἡ Ἐκκλησία ἀτελευτήτως πολλὰ θ' ἀπολέση ἂν παύσωσιν αἱ ἐκλαμπροὶ αὐταὶ Λειτουργίαι». Καὶ αὐτὸς ὁ Πίος XI μετὰ θαυμασμοῦ ἐξεφράσθη περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Καταλήγει δὲ ὁ Heiler τὰς σκέψεις αὐτοῦ περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς γνωστῆς ἐπιφωνήσεως ἰταλίδος μαθητοῦ τοῦ ἁγ. Φραγκίσκου, παρακολουθησάσης τὴν ἑλληνικὴν θείαν Λειτουργίαν ἐν τῇ παρὰ τὴν Ρώμην Μονῇ τῆς Κρυπτοφέρρης, «O benedetta chiesa orientale»!

Τοιοῦτο ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὸ πλούσιον περιεχόμενον τῆς σπουδαιότητος ταύτης συγγραφῆς τοῦ Φρειδερίκου Heiler. Ἀπὸ ὀρθοδόξου ἐπόψεως ὠρισμένα σημεῖα αὐτῆς κρινόμενα οὐδαμῶς εὐρίσκονται ὀρθὰ καὶ ἀκριβῆ, ἀλλ' εἶναι καταφονῆς ἢ προσπᾶθεια τοῦ συγγραφέως ὅπως ἀμερολήπτως καὶ ἀντικειμενικῶς ἐξεικονίσῃ τὴν Ὁρθόδοξον καὶ τὰς λοιπὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Διαπνέεται ὑπὸ εἰλικρινοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν. Ἐχὼν δὲ ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπέραντον ωιολογίαν τῶν ἐξεταζομένων θεμάτων ἡμετέραν τε καὶ ξένην ἠδυνήθη νὰ παράσχῃ πλήρη εἰκόνα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀπεσχισμένων ἀπ' αὐτῆς Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς πορείας, τῆς διδασκαλίας, τῆς λατρείας καὶ τῆς καθόλου αὐτῆς καταστάσεως.

Παρέερεξε τὴν ἔκθεσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θεολογίας ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὠρισμένας ἐκδηλώσεις τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ζωῆς, ἀλλ' ἀναμφιβόλως τὸ σύγγραμμα τοῦτο τοῦ δυτικοῦ θεολόγου Φρειδερίκου Heiler τυγχάνει ἀσυγκρίτως ἀνώτερον πάντων τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντων ὑπὸ δυτικῶν θεολόγων συγγραμμάτων περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Κ. Ἀμάντου. Γεώργιος Κορέσσιος, (ἐκ τοῦ περιοδ. «Ἀθηνᾶ» τόμ. 46, 1935, σ. 191—204). Ἀθῆναι 1935. Ὁ Γεώργιος Κορέσσιος ἐγεννήθη κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων (1566) χρόνους, ἐπορεύσασεν ἐν Παδοῦῃ, ἐδίδαξεν ἐν Πίσῃ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα κατὰ τὰ ἔτη 1604—1615. Συνεδέθη πρὸς τὴν οἰκογένειαν τῶν Μεδίκων, εἰς ἣν ἀφιέρωσε κολακευτικὸν ποίημα. Ἐν Πίσῃ ἔτι εὐρισκόμενος ἐπολέμησε τὰς θεωρίας τοῦ Γαλιλαίου (Galileo Galilei). Ἦσκησε μετὰ ταῦτα τὴν ἰατρικὴν ἐν Λιβόρῳ καὶ ἐν Μασσαλίᾳ πιθανῶς, ὁπόθεν ἐπέστρεφεν εἰς τὴν πατρίδα του Χίου, ἔνθα ἤσκησε τὴν ἰατρικὴν, παραδίδων ταυτοχρόνως καὶ μαθήματα ἐν τῷ Σχολείῳ τῆς Ἀδελφότητος Ἀγίων Ἀναργύρων τοῦ Ἐγκρημοῦ, ἀπέθανε δὲ περὶ τὸ 1660. Συνέγραψε ἰατρικὰ καὶ φιλολογικὰ ἀλλ' ἰδίως θεολογικὰ συγγράμματα ἀντιρρητικὰ κατὰ λατίνων καὶ προτεσταντῶν. Τῷ 1631 μεταβὰς εἰς ΚΠολιν διελέχθη μετὰ τοῦ γνωστοῦ Ἀντωνίου Leger Καλβινιστοῦ πάστορος τῆς Ὀλλανδικῆς Πρεσβείας, ἴσως δὲ τότε ἐκλήθη «θεολόγος τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Ὑπῆρξεν ἀντίθετος πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν, συνεδέετο δὲ πρὸς τὸν ἐκ Βεροίας Κύριλλον β'. Τῷ 1635 ὁ Κύριλλος Λούκαρις ἀπαγόμενος εἰς ἔξοριαν διῆλθε τῆς Χίου ἔνθα ἐγνώρισε τὸν Κορέσσιον καὶ συνεζήτησε μετ' αὐτοῦ. Φέρεται ἐπιστολὴ τοῦ Λουκάρεως ἐν ἰταλικῇ γλώσῃ πρὸς τὸν A. Leger ἐν ἣ ἐκφράζεται δυσμενῶς περὶ τοῦ Κορεσσίου. Ὑπάρχει τις εἴδησις καθ' ἣν ἀπέθανεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δηλητηρησθεὶς ὑπὸ τινος Ἰησουΐτου καὶ εἰτάφη ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγ. Σάβα τῇ 20 Αὐγούστου 1661. Ἡ εἴδησις δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένη, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρὸς συνέπεσε περὶ τὸ 1661 ὡς ἀποδεικνύει ὁ κ. Κ. Ἀμαντος ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μελέτῃ αὐτοῦ ἐκθέτων καὶ τὴν πλουσίαν αὐτοῦ φιλολογικὴν δρᾶσιν.

X.

Emilian Vasilescu. Interpretarea sociologică a religiei si moralei, Scola sociologica Franceză. Studiu critic, Bucuresti 1936. Προτάσσειται τῆς πραγματείας ταύτης πρόλογος τοῦ Γάλλου Καθηγητοῦ Gaston Richard ἐκθέτοντος τὰς ἰδέας τῆς κοινωνιολογικῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, ταύτας δ' ἐξετάζει ὁ κ. Vasilescu ἀπὸ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπόψεως. Ἐν πρώτῳ μέρει ἐκθέτει τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς, ἣν ἀντιπροσώπευσαν ὁ Auguste Comte, ὁ Emile Durkheim καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐν δευτέρῳ τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἐν τρίτῳ τὰς ἠθικὰς ἰδέας τῆς Σχολῆς ταύτης.

✓ **Βασιλείου Κριβοσχέιν Μοναχοῦ**, Ἀσκητικὴ καὶ θεολογικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ (ρωσιστὶ) ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «*Seminarium Kondakovianum*», Praha 1936, VIII, σ. 100—151. Ἐπὶ τῇ βάσει ἐνδελεχοῦς μελέτης τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ τῆς σχετικῆς πρὸς αὐτὸν πλουσιωτάτης φιλολογίας ὁ ἔλλογιμώτατος ρῶσος μοναχὸς Βασίλειος ἐκτίθησιν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τὴν ἀσκητικὴν καὶ θεολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ. Καθορίσας τὰς ἀσκητικὰς - γνωσιολογικὰς βάσεις τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἐξετάζει τὴν διδασκαλίαν περὶ «οὐσίας» καὶ «ἐνεργειῶν» περὶ τοῦ θείου ἀκρίστου φωτὸς καὶ ὑποδεικνύει ἐν τέλει τὴν σημασίαν τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ. Τὰ θέματα ταῦτα ἐξετάζει ὁ σ. μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱκανότητος καταλήγων εἰς ὀρθότατα συμπεράσματα, ἀποκρούων δὲ καὶ τὰς γνώμας, τῶν διαστρεφάντων τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου ἀνδρός. X.

Hans Lietzmann: *Petrus römischer Märtyrer*, Berlin 1936, Τμῆ 1 Μάρκον. (Ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς πρωσσικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν).

Εἶναι γνωστὸν πόσον μεγάλας διαστάσεις λαμβάνουσιν ζητήματα ἱστορικά, τὰ ἑποῖα συνδέονται πρὸς δογματικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ κανονικὰ τοιαῦτα. Τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς μεταδόσεως ἢ μὴ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου εἰς Ρώμην, ἐπὶ τοῦ ἑποίου ὑπάρχει οὐ μικρὰ φιλολογία. Μεταξὺ αὐτῆς ἐξέχουσαν θέσιν κατέλαβε τὸ διβλίον τοῦ ἰδίου συγγραφέως «*δ Πέτρος καὶ ὁ Πᾶυλος ἐν Ρώμῃ*» (1915) ἐκδ. 1923, δ' οὐ ὑπεστηρίζετο ἡ πιθανότης τῆς ἀξιοπιστίας τῆς σχετικῆς παραδόσεως.

Ἐν τῇ παρούσῃ ἀνακοινώσει αὐτοῦ ὁ σ. κατὰ πνευματώδη τρόπον οὐχ ἤττον ἐπὶ τῶν πραγμάτων βασίζομενος ἀπαντᾷ εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ 1927, ἤτοι ἀπὸ τῆς δευτέρας τοῦ ἔργου ἐκδόσεως, καὶ ἐξῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιτεθέντας ἤτοι εἰς τὸν K. Heussi (*War Petrus in Rom?* Gotha, 1936) D annenbauer ἐν τῇ *Historische Zeitschrift* 146 (1932) σ. 239—262 καὶ J. Haller (*Das papstum*, Bd I, (1934) σ. 8—20 443—451). Μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ ἐπιμάχου κειμένου τῆς Α' ἐπιστολῆς τοῦ Κλήμεντος Ρώμης (5₁—6₂) ἀρχεται τῆς λεπτομεροῦς καὶ ἐν ἀντιπαραβολῇ τῶν ἀντιθέτων γνωμῶν ἐξετάσεως αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις στηρίζει ἐπὶ τοῦ κειμένου τὴν ἀποψιν ὅτι ὁ Κλήμης ὁμιλεῖ περὶ μαρτυρικοῦ τῶν ἀποστόλων θανάτου (σ. 5). Κατόπιν ἐξετάζει διατι ἀναφέρονται τὰ παραδείγματα μόνον τῶν δύο κορυφαίων καὶ οὐχὶ καὶ ὁ μαρ-

τυρικὸς θάνατος τοῦ Στεφάνου, τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου καὶ τοῦ Ἰωάννου (σ. 5—6). Μετὰ ταῦτα ἀντικρούει τὴν γνώμην τοῦ Heussi, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁποῖαν ἢ μαρτυρία τοῦ Κλήμεντος ἔχει μὲν ἀξίαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περὶ τοῦ Παύλου ἀναφερομένας πληροφορίας οὐδεμίαν ἔλως διὰ τὰς τὸν Πέτρον ἀφορώσας (σ. 6—7) Ὡς μεθοδικῶς πληροστέραν, ἀλλὰ πρὸς τὰ πράγματα μὴ ἀνταποκρινομένην εὐρίσκει τὴν θέσιν τοῦ Dannenbauer ὁ ἑποῖτος ἀπορρίπτει τὴν ἀξίαν τῶν μαρτυριῶν τοῦ Κλήμεντος ἐν ἀναφορᾷ καὶ πρὸς τοὺς δύο ἀποστόλους. Πῶς ὅμως εἶναι δυνατὸν ὁ Κλήμης νὰ μὴ γνωρίζῃ τὴν ἐν Ρώμῃ διαμονὴν τοῦ Παύλου; Ὁ Dannenbauer (σ. 446) τὴν ἐξηγεῖ διὰ τῆς πλήρους καταστροφῆς τῆς ρωμ. χριστιανικῆς κοινότητος ἐπὶ τοῦ διωγμοῦ τοῦ Νέρωνος, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖον ὁ σ. ἀντικρούει διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ διακοπὴ τῆς «παραδόσεως» τῆς Κοινοτήτος τῆς Ρώμης ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον κατὰ τὴν τρίτην εκατονταετηρίδα ὅτε ἀντὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἤρχισε χρησιμοποιουμένη ἢ λατινικὴ (σ. 8). Ἡ παράδοσις ὅμως τῆς ρωμ. χριστ. κοινότητος δὲν χάνεται, διότι διασώζεται εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν τὴν μετ' ἰδιαιτέρων θεσμῶν πρὸς τὴν Ρώμην συνδεομένην. Οὕτως ἔχομεν Α') εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην (ιγ', 36. κα'. 18.₁₀) νύξεις περὶ τοῦ μαρτυρικοῦ καὶ δὴ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Πέτρου. Β') εἰς τὴν α'. Πέτρου ἐρχόμεθα εἰς ἐπαφὴν πρὸς πρόσωπα τοῦ ἐν Ρώμῃ περιβάλλοντος τοῦ Παύλου (σ. 8—9). Ἡ ἐν αὐτῇ ἀναφερομένη Βαβυλῶν εἶνε ἢ Ρώμη καὶ οὐχὶ ἢ Βαβυλῶν παρὰ τὸν Εὐφράτη ὡς ὁ Daunenbauer ἰσχυρίζεται. Ἡ ὑπὸ τοῦ Haller φερομένη ἀντίρρησης ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Ρώμης ὡς Βαβυλῶνος νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν ἐν τῇ ἐπιστολῇ παραινέσιν πρὸς ὑπακὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα (δ', 13.₁₁) ἀντικρούεται διὰ παραδειγμάτων τοῦ Λουθήρου καὶ Αὐγουστίνου, οἱ ὁποῖοι ἀφ' ἐνὸς μὲν συνεργάζοντο πρὸς τὸ Κράτος ἀφ' ἑτέρου κατέκρινον αὐτὸ (σ. 10—12). Γ'). Ὁ Ἰγνάτιος εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἀναφέρει τὸν Πέτρον καὶ Παῦλον (4.₃), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐπιστολὴν, ἐκτὸς τῆς πρὸς Ἐφεσίους (12.₂), ὅπου ἀναφέρεται ὁ Παῦλος μόνος, ἐπαναλαμβάνεται (σ. 12—13). Περαιτέρω ἐκτίθενται οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ἢ Ρώμη κατὰ τὴν πρῶτην περὶ τοῦ Πάσχα ἔριν δὲν ἐχρησιμοποίησεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὰ ὀνόματα τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πάντως ἔτι τοῦτο δὲν σημαίνει ἄγνοιαν τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ ἐν Ρώμῃ θανάτου των, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ κατὰ τὴν δευτέραν περὶ τοῦ Πάσχα ἔριν, καίτοι εἶναι ἀποδεδειγμένως γνωστὴ ἐν Ρώμῃ Παράδοσις, οὐδεμίαν γίνεται χρήσις

αὐτῆς (σ. 13—14). Τέλος ἐν σ. 15—19 ἐξετάζεται κατὰ πόσον εἶναι δυνατὸν ἢ ἐν Ρώμῃ καὶ Μ. Ἀσίᾳ περὶ τὸ 95—115 διαδεδομένη παράδοσις περὶ τοῦ ἐν Ρώμῃ μαρτυρίου τῶν κορυφαίων νὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα Ἐν ἀρχῇ ἀντικρούεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Παῦλος ἐμαρτύρησεν ἐν Ἀντιοχείᾳ, εἶτα ἡ ἀντίρρησις καθ' ἣν ἦτο ἀδύνατον ὁ Πέτρος νὰ εἶχε μεταβῆ εἰς Ρώμην. Τέλος προστάζεται τὸ καὶ ἰσχυρότερον τὸ ἐκ τῆς ἐν Ρώμῃ θέσεως τῶν τάφων τῶν Ἀποστόλων ἐπιχείρημα, καθ' ὃ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν ψευδῶς ἐφευρεθέντας τάφους, οἱ ὅποιοι ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει θὰ ἐδείκνυντο μεταξὺ τῶν κοιμητηρίων τῶν χριστιανῶν, ἦτοι τῶν κατακομίδων, καὶ οὐχὶ εἰς μέρη ἀπ' ἀλλήλων ἀπομεμκρυσμένα καὶ ἐν περιβάλλοντι ἀπολύτως ξένη καὶ εἰδωλολατρικῷ.

Αὕτη εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ καθηγητοῦ Lietzmann εἰς τὰς κατὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ἐγερθείσας ἀντιρρήσεις. Τὴν διακρίνει, ὡς πάντα τὰ ἔργα του, σαφήνεια, ωραιότης γλώσσης καὶ ἐξαιρετικὴ λεπτότης πνεύματος εἰς τὴν ἐπιτυχῆ τῶν ἐπιχειρημάτων ἐξεύρεσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πλουσία γνώσις τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς καὶ κλασσικῆς φιλολογίας τὸν δοῖται ἐξαιρετικῶς.

Εἰς ὑποστήριξιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ λεληημένης ἐπὶ τοῦ ζητήματος θέσεως θὰ ἠδύνατο ἀκόμη ὁ σ νὰ προσθέσῃ, ὅτι ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῆς παραδόσεως περὶ τοῦ ἐν Ρώμῃ μαρτυρίου τῶν κορυφαίων μαρτυρεῖ ἀκριβῶς τὸ γεγονός ὅτι ἐν τοῖς ἐπιμάχοις ζητήμασι τοῦ δευτέρου αἰ. οὐδεμία γίνεται ὑπὸ τῆς Ρώμης χρῆσις τῆς παραδόσεως καίτοι γνωστῆς εἰς αὐτήν. Ἄλλως θὰ ἠδύνατο νὰ προβληθῇ ἡ ἀντίρρησις ὅτι ἡ παράδοσις ἐχλακωθῆ ἐν Ρώμῃ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς αὐθεντικότητος τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατούντων ἐθίμων ἢ τοῦ κύρους τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου αὐτῆς.

Ἡ παρῶσα πραγματεία, ὡς καὶ τὸ ἔργον ὁ «Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος ἐν Ρώμῃ», ἔχουσι τὴν ἀξίαν, ὅτι πρὸ τῆς παραδεδομένης ἱστορικῆς ἀληθείας ἀφίνει νὰ ὑποχωρήσωσιν αἱ δογματικαὶ προκαταλήψεις ἐν τῇ βεβαιότητι ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς οὐδέποτε ἔχει νὰ φοβηθῇ ἐκ τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι οὐδέποτε ὑπηρετεῖται διὰ τοῦ ψεύδους. Κατὰ τοῦτο δὲ διακρίνεται πολλῶν ἐργασιῶν, καὶ μεγάλων ἔτι προτεσταντῶν θεολόγων, οἱ ὅποιοι καίτοι φαίνονται δῆθεν ἐπιστημονικῶς ἀμερόληπτοι ἐν τούτοις δὲν παύουν δουλεύοντες εἰς προκαταλήψεις.

Karl Barth. Credo. Die Hauptpropleme der Dogmatik dargestellt im Anschluss an das apostolische Glaubensbekenntnis (σ. 174). Chr. Kaiser Verlag. München. 4e Aufl. 1936 (M. 4.).

Περὶ τοῦ μεγάλου Γερμανοελβετοῦ θεολόγου Κ. Barth ἐδόθη ἡμῖν εὐκαιρία νὰ ὀμιλήσωμεν καὶ ἀπὸ τῆς στήλης ταύτης, ὅτε πρὸ 4 ἐτῶν ἀνελύσαμεν τὸν Α' τόμον τῆς Δογματικῆς αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς «Ἐναισιμοῖς», ἐνθα εἰδικὴν μονογραφίαν ἀφιερῶσαμεν εἰς τὴν **διαλεκτικὴν** λεγομένην θεολογίαν, ἧς κύριος ἀρχηγὸς παραμένει ὁ ἐν λόγῳ θεολόγος. Ἦδη ἔχομεν ἀνὰ χεῖρας νέον σύγγραμμα τοῦ Κ. Barth περιέχον 16 παραδόσεις διδαχθείσας ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Οὐτρέχτης μετὰ τὴν παῦσιν του ἀπὸ τῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βόννης θέσεως αὐτοῦ, ὡς μὴ θελήσαντος νὰ ὀμώσῃ ἔρκον εἰς τὸν Führer. Αἱ παραδόσεις αὗται, ἀσχολούμεναι περὶ τὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ ἐν χρῆσει παρὰ τοῖς διαμαρτυρομένοις ἀποστολικοῦ λεγομένου συμβόλου, εἶναι οἷον: δοκίμιον Δογματικῆς, οὐ εὐνόητος τυγχάνει ἡ μεγάλη σπουδαιότης, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς συμπληρώσεως τῆς δημοσιεύσεως τῆς πεντατόμου Δογματικῆς τοῦ εἰρημένου ἐπιφανοῦς θεολόγου.

Ἡ μὲν πρώτη παράδοσις (σ. 5—13) διατρίβει περὶ τὴν πρώτην λέξιν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, δηλ. περὶ τὸ «πιστεύω» (Credo). «Πιστεύω», ὅσον ἐν τῷ Συμβόλῳ ὅσον καὶ ἐν τῇ Δογματικῇ, σημαίνει τὴν πρᾶξιν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀποβλεπούσης πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν ὀρισμένων ἐπὶ θείας ἀποκαλύψεως στηριζομένων γνώσεων. Ἡ πίστις ὅμως, καίπερ οὐσα πρᾶξις ἀνθρωπίνη, ἀντλεῖ τὴν σοβαρότητα καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ ἀντικείμενον τῆς πίστεως. Ἡ λέξις αὕτη ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Συμβόλου σημαίνει πρᾶξιν οὐχὶ ἀτόμου τινός, ἀλλὰ τῆς ὁλότητος, ἅρα ὑποκείμενον τοῦ «πιστεύω» εἶναι πρὸ παντός «ἡ Ἐκκλησία» καὶ εἴτα καὶ τὸ ἄτομον, ὡς μέλος αὐτῆς. Ἀνάλογον τι συμβαίνει καὶ περὶ τὴν Δογματικὴν, ἧς ὑποκείμενον εἶναι ὁ δογματικὸς οὐχὶ ὡς λόγιος, οὐχὶ ὡς φιλόσοφος τῆς θρησκείας, ἀλλ' ὡς **ἐντεταλμένον μέλος τῆς Ἐκκλησίας**, καθ' ὅσον διδάσκει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐκ τῆς Ἐκκλησίας (λαμβάνων) καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ὁμολογία πίστεως εἶναι προῖον τῆς προσπαθείας πρὸς προφύλαξιν τῆς θείας ἀληθείας ἀπὸ πάσης ἐπηρείας τῆς ἀνθρωπίνης πλάνης.

Ἡ δ' διάλεξις (σ. 14—20) ἀφιερουμένη εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ «in Deum» (εἰς Θεόν) ἀσχολεῖται περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ οὐχὶ τῆς φυσικῆς λεγομένης, ἀλλὰ τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας, τοῦ

τριսυποστάτου Θεοῦ. Ἐν τῇ γ' διαλέξει (σ. 21—28) ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ «παντοκράτορος πατρὸς», ὅστις εἶναι «πατὴρ» τοῦ μὲν ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ Λόγου κατὰ φύσιν, ἡμῶν δὲ κατὰ χάριν.— Ἡ δ' διάλεξις (σ. 29—37) πραγματεύεται περὶ τοῦ **δημιουργικοῦ καὶ προνοητικοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ** ἐπὶ τῇ θάσει τοῦ «creatorem coeli et terrae» καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν. Ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸν κύκλον τοῦτον τῶν ἰδεῶν ὀμιλεῖ καὶ περὶ ἁμαρτίας καὶ κακοῦ καὶ θανάτου καὶ διαδόλου, ὡς καὶ περὶ θαύματος καὶ προσευχῆς καὶ νέας δημιουργίας. Ἐν ταῖς ἐπομέναις ὀκτὼ διαλέξεσι (σ. 38—111) ἐρμηνεύονται τὰ εἰς τὸ **θθανδρικὸν πρόσωπον τοῦ Κυρίου** ἀναφερόμενα ἄρθρα τοῦ ἀποστολικοῦ σύμβολου ἐπὶ τῇ θάσει τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἐν ταῖς διαλέξεσι δὲ ταύταις αὐτός, ὁ πρῶτον φιλελεύθερος Γερμανοελβετὸς θεολόγος Barth, λαμβάνει ἐπανειλημμένως ἀφορμὴν νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς φιλοσοφούσης νεωτέρας προτεσταντικῆς θεολογίας, ἰδίᾳ δὲ τῆς γερμανικῆς, ἥτις ἀπὸ 200 καὶ πλέον ἐτῶν, ἀπομακρυνθεῖσα τῆς περὶ Τριάδος καὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων διδασκαλίας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐγένετο αἰτία τῆς μεγάλης θεολογικῆς καταστροφῆς, ἣς θέατρον τυγχάνει ὁ σημερινὸς γερμανικὸς προτεσταντισμὸς. Ἡ ἰδ' διάλεξις (112—119) ἀσχολεῖται περὶ τὴν πίστιν εἰς τὸ **ἅγιον Πνεῦμα**, ὅπερ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν νεοπροτεσταντικὴν ἐκδοχὴν, καθ' ἣν πρόκειται ἀπλῶς περὶ πνευματικῆς τινος δυνάμεως, ὀρθοδόξως καὶ κατὰ τὸν Barth χαρακτηρίζεται ἐν τῷ νικαιῶν-σταντινουπολιτικῷ συμβόλῳ ὡς «κύριον», ὅπερ σημαίνει, ὅτι καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐπίσης αἰώνιον, ὡσπερ καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱός.— Ἡ ἰδ' διάλεξις (120—129) ἀφιερῶται εἰς τὸ περὶ **Ἐκκλησίας** ἄρθρον τοῦ Συμβόλου. Ἡ Ἐκκλησία, λέγει ὁ Barth, εἶναι μὲν *communio sanctorum*, ἀλλ' ἐν ταῦτῳ εἶναι καὶ *catholica*, καθ' ὅσον δὲν τυγχάνει προσδεδεμένη εἰς ὠρισμένον ἔθνος ἢ κράτος ἢ πολιτισμόν. Τότε μόνον εἶναι «ἅγια», τότε μόνον εἶναι «Ἐκκλησία», ὅταν εἶναι κατηγορηματικῶς «καθολικῆ». Πάντα τὰ λοιπὰ ἔρχονται ἔπειτα. Τὸ νὰ εἶναι ἐθνικὴ ἢ λαϊκὴ ἢ ἐλευθέρᾳ ἐκκλησία εἶναι δευτερευόν πράγμα. Τὸ κύριον ζήτημα εἶναι ἂν εἶναι «καθολικῆ», «ἅγια» καὶ «κοινωνία ἁγίων». Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἢ μεσοβασιλεία τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ. Εἶναι ὁ τόπος ὁ δοθεὶς ἡμῖν πρὸς μετάνοιαν, πρὸς ἐπιστροφὴν, πρὸς πίστιν. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι *communio sanctorum καὶ congregatio fidelium* μόνον ἐφ' ὅσον ἐκπληροῖ τὴν ἐντολὴν τῆς καὶ τὸν προορισμόν τῆς. Οὕτε

κοινωνικῇ δρασίῳ οὔτε ποιμαντορία οὔτε συνεργασία μετὰ τῶν σκοπῶν τῆς πολιτείας δύνανται ἀπέναντι τοῦ μοναδικοῦ ἐκείνου τῆς Ἐκκλησίας σκοποῦ νὰ διεκδικήσωσιν ἰδίαν θέσιν. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀναγκαῖα καὶ νόμιμα, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦσι μόνον μορφὰς ἰδιαζούσας τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ προορισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν ὑποτιμῶμεν, λέγει, τὴν ἀξίαν τῆς κοινωνικῆς δράσεως τῆς Ἐκκλησίας, πιστεύομεν ὁμῶς ὅτι, συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν τῆς καὶ τὸν προορισμὸν τῆς, καὶ μὲ μόνον τὸ κήρυγμα καὶ τὴν ὀρθὴν διαχείρισιν τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἐπιτυγχάνονται πλείονα καὶ κρείσσονα καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς λύσεως τῶν σπουδαιωτάτων προβλημάτων τῆς ζωῆς παρὰ μὲ ἄλλας προσπάθειας, κατὰ τὴν ἐπιδίωξιν τῶν ὁποίων ἤθελεν ἀποστή ἀπὸ τοῦ κύκλου τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς. Γνωρίζομεν τὴν Ἐκκλησίαν μόνον ἐν τῷ συγῶφ ἐκείνων, ὅτινες ἐξωτερικῶς ὁμολογοῦσιν αὐτὴν. Ἡ ἀληθινὴ ὁμῶς Ἐκκλησία εἶναι μόνον εἰς τὸν Θεὸν γνωστὴ.

Ἡ ἐ' διαλέξις (σ. 130 — 138) ἀσχολεῖται περὶ τὴν «ἀφεσιν ἁμαρτιῶν» (remissionem peccatorum), ἣν ἐκδέχεται ὡς τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς ὁμολογίας πίστεως, συμφώνως πρὸς τὴν προτεσταντικὴν ἀντίληψιν. — Τέλος ἐν τῇ ις' διαλέξει (139—148) ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς, ὡς ἀναγκαίου συμπληρώματος τῆς χριστιανικῆς ὁμολογίας πίστεως, τοσοῦτον ἀπαραίτητον, ὅσον ἀπαραίτητος εἶναι καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐλπίς. Ὁ Barth ἀναγνωρίζει ὡς ποιᾶν τινα ἀδυναμίαν τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας τὴν ἑλλιπῆ ἐν αὐτῇ ἔξαρσιν τῆς ἐσχατολογίας. Μετὰ δὲ τὴν βαθυστόχαστον ἀνάπτυξιν καὶ τοῦ ἄρθρου τούτου τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως παρατηρεῖ, ὅτι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος μόνον περὶ τῆς μελλούσης αἰωνίου ζωῆς καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ μέλλοντος αἰωνίου θανάτου, ὅστις ὑποδηλοῦται μόνον ἐν τῇ φράσει τοῦ προηγουμένου ἄρθρου «καὶ πάλιν ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς». Ἡ ἐν τῷ Συμβῶφ παράλειψις ρητῆς μνείας τοῦ αἰωνίου θανάτου δὲν σημαίνει ἄρνησιν ἢ ἔμμεσον ἀναγνώρισιν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων, διότι τῆς αὐτῆς ἀναγνώρισις, παρατηρεῖ εὐστόχως ὁ Barth, θὰ ἔθετεν ἐν ἀδυναμίᾳ τὸ «πιστεύω», ὡς τὴν προϋπόθεσιν πάσης χριστιανικῆς ὁμολογίας. «Τὸ εἶπομεν, λέγει ἐν κατακλείδι, καὶ ὀφείλομεν νὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν, ὅτι πιστεύω» σημαίνει ἀπόφασιν κατηγορηματικὴν (Entscheidung). Πίστις καὶ ἀπιστία εἶναι μέχρι καὶ τῶν τελευταίων των ἐπακολούθων δύο διάφορα πράγματα Εἰς τὴν ἐλευθέραν χάριν τοῦ Θεοῦ δὲν δυνάμεθα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἀποδώσωμεν, ὅτι ἀδιακρίτως θὰ καταστήσῃ

μακαρίους ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους. Μακάριοι θὰ εἶναι μόνον οἱ πιστεύοντες».

Εἰς τὰς διαλέξεις ταύτας προστίθεται ἐν τέλει **παράρτημα** περιέχον ἀπαντήσεις τοῦ Barth εἰς ἐρωτήματα προβληθέντα αὐτῷ ἐπὶ γενικωτέρας φύσεως θεολογικῶν ζητημάτων ἐν Οὐτρέχτη, ἐν συναφεῖα πρὸς τὰς ἐν λόγῳ διαλέξεις, οἷα τὰ «Δογματικὴ καὶ Κατήχησις», «Δογματικὴ καὶ ἐξήγησις τῆς Γραφῆς», «Δογματικὴ καὶ παράδοσις», «Δογματικὴ καὶ Φιλοσοφία», «Ἐξήγησις καὶ ἱστορικὴ ἐπιστήμη», «ἡ διακυβέρνησις τῆς Ἐκκλησίας», ἡ «Communio Sactorum», «ἡ πολυμορφία τῆς Ἐκκλησίας», «κῆρυγμα καὶ μυστήρια» καὶ «ἡ συνέχεια τῆς πίστεως».

Ἐκ τῆς βραχυτάτης ταύτης ἀναλύσεως τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου γίνεται δῆλον, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐνταῦθα ἐνώπιον περιληπτικῆς ἐκθέσεως τοῦ ὅλου δογματικοῦ (καλθινικοῦ) συστήματος τοῦ κορυφαίου τῶν δογματικῶν θεολόγων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν, ἡ ἐπὶ τὴν νέαν γενεάν ἐπίδρασις τοῦ ὁποίου μόνον ἴσως πρὸς τὴν τοῦ Schleiermacher θὰ ἠδύνατο νὰ συγκριθῆ, ἵνα ἀποφύγωμεν συγκρίσεις πρὸς παλαιότερους θεολόγους. Τὰ θεμελιώδη χριστιανικὰ δόγματα ἀναπτύσσονται ἐνταῦθα ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ αὐτῶν μετὰ τῆς διακρινούσης τὸν ἀνδρα διαλεκτικῆς δεινότητος, φιλοσοφικῆς εὐθύτητος καὶ ἐπιστημονικῆς ἐμβριθείας, ἐν συνδυασμῷ μετὰ κατασκευτικῆς εὐλαθείας καὶ ὕψους αὐτόχρημα προφητικοῦ. Τὸ βιβλίον μετεφράσθη, ὡς καὶ ὁ Α΄ τόμος τῆς μεγάλης Δογματικῆς αὐτοῦ, καὶ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Θὰ ἠδύναμεθα ὁμῶς νὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ τὸ μελετήσωσι ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότεροι Ἕλληνες θεολόγοι, τοῦλάχιστον ἐκ τῶν νεωτέρων ἐξ αὐτῶν. Θὰ εὐρίσκοντο πραγματικῶς ἐνώπιον νέου κόσμου ἰδεῶν, ἰδεῶν ὑπενθυμιζουσῶν ἐν πολλοῖς τὴν θεολογίαν τῶν πατέρων τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας, καὶ θὰ ἠθάνοντο οὕτω βαθυτέραν τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς ἀνεξαντλήτους τῶν ἔργων ἐκείνων πηγὰς, ἐπιστροφῆς οὐχὶ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις.

Karl Barth, Die Kirche und die Kirchen. Chr. Kaiser Verlag, München 1936. Σελ. 44 (RM. 0,70).

Ἡ παρούσα σπουδαιότατη πραγματεία τοῦ Karl Barth, δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Thurneysen ἐκδιδομένων τευχῶν τῆς Theologische Existenz heute, ὑπ' ἀριθ. 27, περιέχει τέσσαρας διαλέξεις διδασθείσας ἐν τῷ ἐν Γενεύῃ οἰκουμένικῳ φροντι-

στηρίδι τοῦ πρακτικοῦ χριστιανισμοῦ, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῇ α' ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ β' περὶ τῆς πολλότητος τῶν ἐκκλησιῶν, ἐν τῇ γ' περὶ τοῦ ἔργου τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐν τῇ δ' περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Ἐπακλουθεῖ δὲ παράρτημα περιέχον τρία ἄλλα φροντιστηριακὰ μαθήματα περὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν τιμῆς καὶ ἀφοσιώσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Κατηχήσεως τοῦ Καλδίνου. Αἱ κυριώτεραι τῶν ἐνταῦθα περιεχομένων ἰδεῶν τοῦ Barth περὶ Ἐκκλησίας εἶναι αἱ ἐξῆς που. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας τυγχάνει σήμερον, εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε, αἰσθητῇ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν πολυαριθμῶν καὶ σοβαρωτάτων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν αὐτῆς προβλημάτων. Τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς τῆς συγκεκριμένης κεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸς ὡς ὁ μόνος μεσίτης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἀποτελεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητα. Ἡ ἐντολή, ἣν ἔχει παρὰ τοῦ Κυρίου αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία, εἶναι νὰ εἶναι ἐνιαία πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ ἐνιαίου σκοποῦ αὐτῆς. Τὸ ζήτημα λοιπὸν τῆς ἐνότητος πρέπει νὰ εἶναι φλέγον ζήτημα διὰ τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ ποίμνιον τοῦ καλοῦ ποιμένος. Ἡ σήμερον παρατηρουμένη *πολλότης τῶν ἐκκλησιῶν* εἶναι ἀποτελεσμα τῆς ἁμαρτίας, ὅπερ δὲν ἐπιδέχεται οὐδεμίαν δικαιολογίαν. Ἐφ' ὅσον εἰς τυγχάνει ὁ Κύριος, ἐφ' ὅσον ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἐκλίπη ἡ πολλότης τῶν ἐκκλησιῶν. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ πολλότης αὕτη εἶναι πραγματικότης, ἥτις δὲν δύναται νὰ παραμερισθῇ διὰ προτροπῶν πρὸς ἀγάπην, ἀνοχήν, διαλλακτικικότητα, φιλειρηνικότητα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς πίστεως, ὅπου δὲν ἐπιτρέπονται οἱ συμβιβασμοί. Καὶ ὅμως ὑπάρχουσι τοσαῦτα σημεῖα συμφωνίας μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἐκκλησιῶν. Πρὸ παντὸς ὑπάρχει ἡ ἐνότης τῶν ἐν ταῖς διαφόροις ἐκκλησίαις ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ ἀληθινῶν χριστιανῶν. Ἡ σημερινὴ πολλότης τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι ἀνάγκη ἡμετέρα, πρὸς πρακτικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ὁποίας ἐπιβάλλεται πρὸ παντὸς προσευχὴ πρὸς συγχώρησιν καὶ ἐξαγνισμόν, χωρὶς ἢ προσπάθεια πρὸς ἄρσιν αὐτῆς καὶ πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν νὰ παύῃ ἀποτελοῦσα καὶ καθήκον ἡμῶν, συμφῶνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν εὐχὴν Ἐκεινοῦ, «ἵνα ὦσιν ἕν». Ἡ *ἔνωσις* ὅμως *τῶν ἐκκλησιῶν* εἶναι τόσον μέγα πρᾶγμα, ὥστε δὲν ἐπιτυγχάνεται οὔτε διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφόρου ἀνεξιθρησκείας οὔτε ἀπλῶς διὰ τῆς συνεργασίας τῶν ἐκκλησιῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἐσωτερικῆς καὶ

ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς κ. τ. τ., ἀλλ' οὔτε διὰ τῆς λεγομένης μυστηριακῆς ἐπικοινωνίας Ἐκκλησίας Ἐπισημίας ἀπὸ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης, δὲν θεωρεῖ ὁ Barth ὡς ἀτυχῆ τὴν στάσιν τῆς ῥωμαϊκῆς ἀγίας ἔδρας ἐναντι τῶν διαφόρων ἐνωτικῶν προσπαθειῶν, ἀν καὶ διαβλέπει τὴν ἐν αὐτῇ ὑπεροψίαν. Ἡ ἐνωσις τῶν ἐκκλησιῶν, παρατηρεῖ, ἐν κατασκευάζεται ἀλλ' εὐρίσκειται μόνον ἐν τῇ ὑποταγῇ εἰς τὴν ἐν Χριστῷ ἐπιτευχθεῖσαν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνωσις τῶν ἐκκλησιῶν, λέγει, σημαίνει ἐνωσιν τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν εἰς μίαν ἐνιαίαν καὶ σαφῆ ὁμολογίαν πίστεως Ἐφ' ἔσον παραμένουσιν αἱ ἐπὶ μέρους ὁμολογίαι δὲν εἶναι δυνατόν, εἰ μὴ νὰ παραμένῃ καὶ ἡ ποσότης τῶν ἐκκλησιῶν.

Αἱ ἰδέαι αὗται ἐκτίθενται μετὰ τῶν διακρινουσῶν τὸν ἄνδρα ἐπιστημονικῶν καὶ συγγραφικῶν ἰδιοτήτων, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἐν τῇ ἀμέσως προηγουμένῃ βιβλιοκρισίᾳ τοῦ Credo αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

W. Vischer, Das Christuszeugnis des Alten Testaments. I. Das Gesetz. München. Chr. Kaiser. 2 Aufl 1935 (σ. 318) Μ. 5.

Ἐν τῷ μετὰ χειρὸς βιβλίῳ εὐρισκόμεθα ἐνώπιον σοβαρωτάτης προσπαθείας πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς πρὸ πολλοῦ ἐκ τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας φυγαδευθείσης θεολογικῆς ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τῆς ἐρμηνείας, ἣν πρὸ παντὸς εἶχον ἐφαρμόσει ἤδη οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πατέρες τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ ἐπαναφέρει ἤδη ἐπὶ τάπητος ἡ διαλεκτικὴ θεολογία. Ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ, ὑψηλῆς τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Διαθήκης ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Basel τῆς Ἑλβετίας, ἀναχωρῶν ἀπ' ἐνὸς μὲν ἀπὸ τῆς παρατηρουμένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἐπιστήμης ταύτης χαώδους καταστάσεως, τῆς δημιουργηθείσης ὑπὸ τῶν πλείστων ἐκ τῶν προτεσταντῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς, καταστάσεως τῆς ὁποίας ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα ὑπῆρξεν ἡ πρότασις τοῦ Harnack ἔπως ἐξορισθῆ ἡ Π. Διαθήκη ἐκ τοῦ κανόνος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐναντι τῆς Βίβλου ταύτης ὑποτιμητικὴ στάσις τῶν λεγομένων Deutsche Christen, ἀπ' ἐτέρου δ' ἀπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Π. Διαθήκη εἶναι καὶ Βίβλος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ κηρύγματος τῆς Κ. Διαθήκης, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Μεσσίας τῆς Π. Διαθήκης, ἐπιχειρεῖ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἐν λόγῳ κηρύγματος νὰ κατανοήσῃ τὴν Βίβλον ταύτην ὡς μαρτυροῦσαν περὶ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος θεοῦ Λόγου. Ἐν τῇ σπουδαιότητι ταύτῃ προσπαθεῖ ὁ συγγραφεὺς, ἀρχόμενος ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἀπὸ τῆς Πεντατεύχου, χρησιμοποιοῦ καὶ τὴν ἱστορικὴν μέθοδον καὶ ἐπωφελεῖται τὰ

κατ' αὐτὸν ἀσφαλέστερα ἀποτελέσματα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ταύτης, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἤδη ἡ Πεντάτευχος, ὡς καὶ ἄλλη ἡ Π. Δ., εἶναι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους μαρτυρία περὶ τοῦ Χριστοῦ.

Τοῦ ἔργου προτάσσεται εἰς α γ ω γ ή, ἐν ἣ ἐκτίθενται ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν ἐφαρμοζομένων ἐνταῦθα μεθόδων. Ἡ μὲν Π. Διαθήκη, παρατηρεῖ, διδάσκει ἡμᾶς τί εἶναι ὁ Χριστός, ἡ δὲ Κ. Διαθήκη λέγει ποῦτος εἶναι οὗτος. "Ἀπασα ἡ Π.Δ., ἥτις καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἀποτελεῖ ἐνότητα, εἶναι μαρτυρία περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ ἡ Κ.Δ. εἶναι τὸ περὶ αὐτοῦ εὐαγγέλιον, δηλ. ἡ πλήρωσις τῆς Π. Δ." Ἄρα ἡ Π.Δ. ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ κανόνος τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. "Ἀπασα ἡ Γραφή εἶναι βιβλίον θεῶν ἄμα καὶ ἀνθρώπων, ἄρα καὶ ἱστορικῶς περιωρισμένον, ἐπομένως χρήζει τῆς τε θεολογικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς μεθόδου, ὅπως ἐρμηνευθῇ καταλλήλως. Θεολογικῆ πάλιν ἐρμηνεία τῆς Π.Δ. δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ χριστολογικῆς ἐρμηνείας, παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τῆς νεωτέρας προτεσταντικῆς ἐξηγητικῆς ἐπιστήμης, ἥτις θεωρεῖ τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ὡς βεβιασμένην, ἐνῶ γνώρισμα τῆς χριστιανικῆς θεολογίας οὐσιῶδες τυγχάνει ἡ χριστολογία. Ἡ θεολογικὴ ἐρμηνεία εἶναι τι διάφορον τῆς πνευματικῆς ἐξηγήσεως, ἣν ἀποκρούει ὁ Vischer. Ἐπίσης ἀναγνωρίζει οὗτος τὸν κίνδυνον τῆς εἰς τὰ κείμενα τῆς Π.Δ. ἐμβολῆς τῶν ἰδίων ἡμῶν διανοημάτων διὰ τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ὁποίων κινδύνων συνιστᾷ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἰχνῶν τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Καλβίνου. Ἄλλ' ὁμως ἄς ἐπιτραπῇ εἰς ἡμᾶς νὰ υποδείξωμεν, ὅτι πολὺ ἀσφαλέστερα τυγχάνει ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα διὰ μέσου τῆς παλαιότερας παραδόσεως τῆς ἐκκλησίας, ἥς φορεῖς αὐθεντικοὶ τυγχάνουσιν οἱ πατέρες αὐτῆς καὶ ἣν θαδίζει κατ' οὐσίαν καὶ ὁ Vischer.

Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεθόδων τούτων διεξέρχεται ἀκολούθως ὁ συγγραφεὺς τὰ βιβλία τῆς Πεντατεύχου κατὰ σειρᾶν, ἐπιμένων περισσότερον εἰς τὴν Γένεσιν (σ. 47—203) καὶ εἶτα ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἔξοδον ἐξ Αἰγύπτου (σ. 204—227) καὶ τὴν σύναψιν τῆς διαθήκης (228—260), περὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ Λευϊτικοῦ (261—272), τῶν Ἀριθμῶν (273—293) καὶ τοῦ Δευτερονομίου (294—307). Ἐφεξῆς ὁμιλεῖ περὶ τῆς πληρώσεως τοῦ νόμου ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (308—311) καὶ ἐν τέλει παραθέτει πίνακα τῶν ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιουμένων χωρίων τῆς Π.Δ. (312—318). Ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐπεξεργασία τοῦ περιεχομένου τῆς Πεντατεύχου ὑπενθυμίζει ἐν πολλοῖς τὴν ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας ἐφαρμοζομένην ἐρμηνευτικὴν μέθο-

δον, ὡς εἴρηται, μέχρι τῆς ἀναζητήσεως βαθυτέρου θεολογικοῦ περιεχομένου καὶ ἐν τῇ ἡλικίᾳ τῶν πρὸ τοῦ κατακλισμοῦ πατριαρχῶν (Γεν. Ε΄) καὶ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν λαῶν (Γενεσ. ε΄) καὶ ἐν ἄλλοις γενεαλογικοῖς καταλόγοις τῆς Γενέσεως κ.ά., παρὰ τὰς παραχωρήσεις ἃς ποιεῖται οὗτος ἐνιαχοῦ εἰς τὴν προκεχωρημένην ἱστορικὴν κριτικὴν. Ἐξ ἄλλου, τῇ δοθηείᾳ τῶν πορισμάτων τῆς παμμεροῦς νεωτέρας ἐξερευνήσεως τῆς Π.Δ., ἥς τέλειος κάτοχος ὑπάρχει, καθίσταται οὗτος ἱκανὸς νὰ ἐμβαθύνῃ περισσότερο καὶ ἀπὸ θεολογικῆς ἔτι ἐπόψεως εἰς τὸ θεῖον αὐτῆς περιεχόμενον καὶ νὰ παρουσιάσῃ αὐτὸ ὑπὲρ νέον φῶς. Καὶ ἀπὸ ἐπόψεως δὲ γλωσσικῆς ἀναγινώσκειται λίαν εὐαρέστως τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπερ τυγχάνει ἀπηλλαγμένον τῆς γλωσσικῆς δυσκαμψίας, ἣτις διακρίνει προΐόντα τινὰ τῆς διαλεκτικῆς λεγομένης θεολογίας.

Τοιοῦτο δ' ὄν τὸ βιβλίον, καὶ μάλιστα ἔνεκεν τῆς ἐν αὐτῷ μεθ' ἱκανῆς πρωτοτυπίας καὶ ἐπιτυχίας ἐφαρμοζομένης ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ συνδεδασμένης θεολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρμηγείας, προεκάλεσεν ἀμέριστον τὴν προσοχὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ὅσον οὐδὲν ἄλλο προΐον τῆς ἐξηγητικῆς θεολογίας τῆς Π.Δ. κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ καθηγητοῦ Hertzberg, (ThLZ, 1936 σ. 43), ὡς ἀποδεικνύεται τοῦτο μὲν ἐκ τῆς εὐρυτάτης διαδόσεως αὐτοῦ, τυχόντος καὶ δ' ἐκδόσεως ἐντὸς ἐνὸς ἔτους, τοῦτο δ' ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ γραφέντων ὑπὸ τῶν κριτικῶν τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἐτέρας παρατάξεως. "Aveu δ' ὑπερβολῆς, δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἔργον τοῦτο ὡς ῥῆξι:κέλευθον καὶ ὡς δημιουργοῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐρμηγείας τῆς Π.Δ. ἐποχὴν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην, ἣν ἐδημιούργησεν ὁ Karl Barth ἐν τῇ συγχρόνῳ ἱστορίᾳ τῆς θεολογίας ἐν γένει.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

W. Vischer, Esther, 1937. Chr. Kaiser. München (σ. 29). R. M. 0,50.

ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν συνδεδασμένην θεολογικὴν καὶ ἱστορικὴν μέθοδον ἐπεξεργάζεται ὁ συγγραφεὺς ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον, ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 48 τεύχει τῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ K. Barth καὶ τοῦ Thurneysen καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Theologische Existenz heute ἐκδιδομένης σειρᾶς θεολογικῶν πραγματειῶν, τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τῆς Ἑσθήρ, ὅπως ἀπαντήσῃ εἰς τοὺς σκανδαλιζομένους ἐπὶ τῇ συμπεριλήψει αὐτοῦ εἰς τὸν κανόνα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἐξορρίζειν, λέγει, τὴν Ἑσθήρ ἐκ τοῦ κανόνος τούτου ἰσοδυναμεῖ τῷ διατείνεσθαι, ὅτι τὸ μυστηριώδες ἰουδαϊκὸν πρόβλημα καὶ ἡ λύσις αὐτοῦ

δὲν ἔχουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἱστορία τῆς ὄλης θείας ἀποκαλύψεως εἶναι συνυφασμένη μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ. Τὸ δὲ Ἰουδαϊκὸν πρόβλημα ἔχει λυθῆ παρατὸ ὑπὲρ Ἰουδαίων τε καὶ ἐθνικῶν σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος Χριστοῦ Ἰησοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίον τῆς Ἑσθῆρ, ἔστω καὶ συγκεκαλυμμένως, οὕτως ὥστε τὸ Εὐαγγέλιον νὰ εἶναι καὶ τούτου τοῦ βιβλίου πλήρωσις. Ἡ εἰς βασίλισσαν τοῦ περσικοῦ κράτους καὶ σώτειραν τοῦ λαοῦ αὐτῆς ἀνυψωθείσα Ἑσθῆρ εἶναι τύπος τοῦ ἀναστάντος καὶ πάλιν ἐρχομένου μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς καὶ βασιλεῦσαι αἰωνίως σωτήρος Χριστοῦ. Σημειωτέον δ' ὅτι ἤδη τινὲς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ἐνείδον ἐν τῇ Ἑσθῆρ τὴν Θεοτόκον.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

K. Leimbach, Die Bücher Samuel übersetzt und erklärt. Bonn. P. Hanstein (σ. 234). M. 7,80.

H. Herkenne. Das Buch der Psalmen übersetzt und erklärt. Bonn. P. Hanstein 1936 (σ. XIV+466) M. 14,50.

Τὰ μετὰ χεῖρας δύο νεώτατα ὑπομνήματα, ὧν τὸ μὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ βιβλίον **Σαμουὴλ** (Α' καὶ Β' Βασιλ.), τὸ δὲ εἰς τὸ **Ψαλτήριον**, ἀνήκουσιν εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐν Βόννη ὑπὸ τῶν καθηγητῶν Feldmann καὶ Herkenne, ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετ' ἄλλων ῥωμαιοκαθολικῶν ἐξηγητῶν, ἐκδιδομένης ἐρμηνευτικῆς σειρᾶς εἰς τὴν Π. Διαθήκην, περὶ ἧς ἐπανειλημμένως ὠμιλήσαμεν καὶ ἀπὸ τῆς στήλης ταύτης. Εἰς μὲν τὰ βιβλία Σαμουὴλ ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα νεώτερα ῥωμαιοκαθολικά ὑπομνήματα, ἐν οἷς διακρίνονται τὰ τοῦ Γάλλου P. Dhorme (1910) καὶ τοῦ Γερμανοῦ A. Schulz (1920), ἐκ δὲ τῶν εἰς τὸ **Ψαλτήριον** ἀναφερομένων ἄξια μνείας κυρίως τὰ τῶν Knabenbauer (λατιν. 1912), Hoberg (1906², κατὰ τὴν Βουλγάταν) καὶ τὸ τοῦ Kalt (1936), ὅπερ ἔχει μᾶλλον πρακτικὸν χαρακτήρα. Ἀμφότερα ὅμως τὰ παρόντα ὑπομνήματα καταλαμβάνουσιν ἰδιάζουσιν θέσιν μεταξὺ τῆς συγχρόνου ἐξηγητικῆς θεολογίας λόγῳ αὐτῶν μόνον τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, μάλιστα τὸ τοῦ Herkenne.

Ἐν τῷ **πρώτῳ** ὑπομνήματι προτάσσεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ, καθηγητοῦ τῆς ἐν Φύλδα φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς σχολῆς, εἰσαγωγὴ, (σ. 1—19), ἐν ἣ ἐξετάζονται τὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ὀνομασίας τῶν βιβλίων Σαμουὴλ, περὶ τοῦ κειμένου καὶ τῶν μεταφράσεων αὐτῶν, περὶ τῆς γενέσεως αὐτῶν καὶ περὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν

ἀξιοπιστίας, μεθ' ἧ παρατίθεται βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν. Τὸ πλεῖστον τῆς εἰσαγωγῆς εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος τῆς γενέσεως τοῦ βιβλίου, ἔνθα ὁ συγγραφεὺς μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν διατυπωθεισῶν διαφόρων σχετικῶν γνωμῶν ἐπ' αὐτοῦ ὑποδηλοῖ τὴν ἑαυτοῦ ἐφεκτικότητά περὶ τὴν ἀποδοχὴν ἐλευθεριαζουσῶν ἐκδοχῶν περὶ ἑλλείψεως ἐνότητος τοῦ βιβλίου, περὶ ὑπάρξεως διπλῶν συγκρουομένων διηγήσεων κλπ. Ἡ ἐφεκτικότης δ' αὕτη καὶ καθ' ὅλου εἰπεῖν ἡ νηφαλιότης τῆς κρίσεως αὐτοῦ διαδηλοῦται μάλιστα ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ, ἣτις τυγχάνει σύντομος μὲν, περιεκτικωτάτη δὲ καὶ εὐστοχος ἐν τοῖς πλείστοις. Ὁμαλή δὲ καὶ εὐστοχος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τυγχάνει καὶ ἡ μετάφρασις. Καθ' ὅλου εἰπεῖν τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τυγχάνει προῖον θαθείας μελέτης τῶν ἐρμηνευομένων βιβλίων καὶ τῶν προβλημάτων αὐτῶν ὑπὸ τὸ φῶς πασῶν τῶν νεωτέρων σχετικῶν ἐρευνῶν, τῶν τε κριτικῶν καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν.

Καὶ τοῦ εἰς τὸ **Ψαλτήριον** ὑπομνήματος τοῦ καθηγητοῦ Herkenne, συνεκδότου τῆς Bonner Bibel, προτάσσεται ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή (σ. 1—46), ἔνθα ἐξετάζονται τὰ περὶ τῆς ὀνομασίας καὶ ἐν τῷ κανόνι θέσεως τοῦ βιβλίου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ψαλμῶν, περὶ τῆς γενέσεως καὶ κατατάξεως τοῦ Ψαλτηρίου, περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ψαλμῶν, περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς μνημονευομένων λειτουργικῶν καὶ μουσικῶν ὄρων, περὶ τῆς ποιητικῆς μορφῆς αὐτῶν, περὶ τοῦ κειμένου, περὶ τῆς θεολογίας καὶ τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας τῶν ψαλμῶν καὶ περὶ τῆς χρήσεως καὶ σπουδαιότητος τοῦ Ψαλτηρίου καὶ ἔπεται βιβλιογραφία κατ' ἐκλογὴν. Ἡ ἐξέτασις τῶν εἰσαγωγικῶν ζητημάτων διακρίνεται καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ νηφαλιότητι κρίσεως καὶ ἐφεκτικότητι περὶ τὴν ἀποδοχὴν ριζοσπαστικῶν ὑποθέσεων τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς. Ὁ συγγραφεὺς δέχεται τὴν ὑπαρξίν μεγάλου ἀριθμοῦ δαυϊτικῶν ψαλμῶν καὶ ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὑπάρξεως μακκαθαϊκῶν ψαλμῶν. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ψαλμῶν δὲν ἀναγνωρίζει ἀπόλυτον κύρος, ἀλλὰ σχετικόν, δέχεται ὅμως τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου ἀσφαλῶν ἐπιγραφῶν, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντιστρατεύονται κατ' αὐτῆς σοβαροὶ ἐσωτερικοὶ λόγοι. Ἰδιαιτέρως ἀξία προσοχῆς τυγχάνει ἡ § περὶ τῆς θεολογίας τῶν Ψαλμῶν. Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἐπακολουθεῖ μετὰ φρασις ἀξία πολλῆς προσοχῆς καὶ σύντομος ἐρμηνεία, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Μασοριτ. κειμένου, ἐν ἀντιβολῇ καὶ πρὸς τὴν Βουλγάταν καὶ ἄλλας παλαιὰς μεταφράσεις, προτασσομένης ἐκάστου ψαλμοῦ ἰδίως ἐπιγραφῆς ἐκφραστικῆς τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ καὶ εἰδικῆς ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγ-

γῆς. Ὁ συγγραφεὺς ἰδιαιτέρως στρέφει τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κριτικὴν διακρίβωσιν τοῦ κειμένου, πρὸς δημιουργίαν σχετικῶς ἀσφαλέςτερου διὰ τὴν ἐξήγησιν αὐτοῦ ἐδάφους. Ἐν δὲ τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν πάσας τὰς πολλαπλὰς ἐπὶ τοῦ Ψαλτηρίου ἐρεῦνας, προσοικειούμενος μὲν τὰ ἀσφαλέστερα δεδομένα τούτων, ἀναιρῶν δὲ τὰς παρεκτροπὰς τῆς τε κριτικῆς τοῦ κειμένου, τῆς τε φιλολογικῆς κριτικῆς καὶ τῆς μετρικῆς, ὡς καὶ τῆς θρησκευτολογικῆς ἐρμηνείας καὶ καθόλου εἰπεῖν ἀντεχόμενος καὶ ἐνταῦθα, ὡσπερ καὶ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, τῆς παραδόσεως, τῆς τε διδλικῆς καὶ τῆς ἐξηγητικῆς. Καίτοι δὲ κυρίως στοχάζεται τῆς φιλολογικῆς ἐρμηνείας, οὐχ ἤττον ὁμως δὲν παραμελεῖ τὴν διακρίβωσιν τῶν θαυτέρων θεολογικῶν καὶ δὴ καὶ τῶν χριστολογικῶν τοῦ Ψαλτηρίου νοημάτων. Παρ' ἕλην δὲ τὴν, συμφώνως πρὸς τὸν ἐπίτομον τῆς ἐρμηνευτικῆς ταύτης σειρᾶς χαρακτηρισθῆσα, ἐπιδιωκομένην ὑπὸ τοῦ συγγραφέως συντομίαν, τὸ ὑπόμνημα τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς εὐρυτάτης πολυμαθείας καὶ κριτικῆς δξυνοίας τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ καὶ προσφέρει πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ὀρθὴν ἐκτίμησιν τοῦ περιεχομένου τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐκκλησιαστικοῦ τούτου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης βιβλίου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

A br. Heschel, Die Prophetie. Krakow 1936 (σ. 194).

Ἡ ὑψὲς τῆς προφητικῆς συνειδήσεως, ὁ ἐσωτερικὸς τοῦ προφήτου κόσμος, ὅστις ἐγένετο πολλάκις ὑποκείμενον ἐπιστημονικῆς καὶ δὴ καὶ ψυχολογικῆς ἐρεῦνης, μάλιστα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα παραμένει καὶ ἴσως, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, θὰ παραμένῃ πάντοτε, terra incognita, ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῆς παρούσης συγγραφῆς. Ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ ὡς ἔργον τοῦ ἐνταῦθα ὄχι νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν προφητειῶν ἢ νὰ ἐξετάσῃ τὴν γένεσιν τῆς προφητείας ὡς ὑποκειμενικὸν προῖόν, ἀλλὰ νὰ περιγράψῃ τὴν φύσιν τῆς προφητείας, ἐν ἀντιθέσει, λέγει, πρὸς τε τὸν «θεολογισμόν» καὶ πρὸς τὸν «ψυχολογισμόν», καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βᾶσει ἀναλύσεως τῶν αὐτομαρτυριῶν τῶν προφητῶν. Δὲν ἀρνεῖται τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν προφητικῶν ἐμπνεύσεων, ἀλλὰ νομίζει, εὐλόγως, ὅτι, ἐφ' ὅσον οἱ προφῆται δὲν εἶναι ἀσυνειδήτητα ὄργανα τῆς θείας προνοίας, θὰ πρέπη εἰς ἐκάστην θεῖαν ἀποκάλυψιν καὶ ἐμπνευσιν νὰ ἀντιστοιχῇ ὠρισμένη ἀντίληψις, ὠρισμένον δῖωμα τοῦ προφήτου, ἅτινα προτίθεται νὰ ἐξετάσῃ ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς.

Ἡ πραγματεία αὕτη, ἥτις ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς πολωνικῆς ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν, διαίρειται εἰς τρία μέρη, ὧν προτάσσεται σχετικὴ εἰ-

σαγωγή (σ. 1—6). Ἐν μὲν τῷ **πρώτῳ** μέρει (σ. 7—75) ἐξετάζεται κυρίως ἡ συνειδήσις τῆς θείας ἐμπνεύσεως, ἣτις ἀποτελεῖ οὐσιώδες γνῶρισμα τῆς προφητείας, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ παρ' ἄλλοις λαοῖς παρατηρούμενα ἀνάλογα φαινόμενα (ἔκστασις, ποιητικὴ ἐμπνευσις κλπ.), ἀπὸ τῶν ὁποίων ζωηρῶς ἀντιδιαστέλλει αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προφητικῆς ἐμπνεύσεως ὁ προφήτης διατηρεῖ τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ ἐγὼ. Ὁ προφήτης ὁμως μεταδίδει μόνον τὸ περιεχόμενον τῆς θείας ἐμπνεύσεως, χωρὶς συνήθως νὰ ὀμιλῇ περὶ τῆς μορφῆς αὐτῆς, ἣν δὲν θεωρεῖ ὡς σκοπὸν τῆς θείας ἐμπνεύσεως, ὡς ἐκδέχεται αὐτὴν ὁ ἔκστατικὸς. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ προφητεία διακρίνεται διὰ τὸν λογικὸν καὶ τὸν συστηματικὸν χαρακτῆρα τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ὡς καὶ διὰ τὴν πραγματικότητα τῆς θείας ἐμπνεύσεως, ἣς ἔχει συνειδήσιν ὁ προφήτης. Οὐσιώδες ἐπίσης γνῶρισμα τῆς Ἰσραηλιτικῆς προφητείας εἶναι ἡ ὑπερκόσμιος προέλευσις αὐτῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἔκστασιν, ἣτις ἀποτελεῖ ἐνδοψυχικὴν λειτουργίαν. Ἐν δὲ τῷ **δευτέρῳ** μέρει (σ. 56—126) ἀναλύεται ἡ σημασία τοῦ πάθους καὶ τῆς συμπαθείας παρὰ τοῖς σπουδαιότεροις τῶν προφητῶν, ἐξετάζεται ἡ φύσις τῆς θείας ἐμπνεύσεως, ὡς γεγονότος, δι' ἀναλύσεως αὐτῆς καὶ ἀποχωρισμοῦ τῶν ἀνθρωποτροπικῶν αὐτῆς στοιχείων. Τέλος ἐν τῷ **τρίτῳ** μέρει (σ. 127—183) ἐξετάζεται ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις καὶ καθόλου εἰπεῖν ἡ θεολογία καὶ ἡ εὐσέβεια τῶν προφητῶν καὶ ἀποκρούεται ὁ ἀνθρωποπαθισμὸς, τῶν προφητῶν κατὰ τὸν συγγραφεῖ ἀποφευγόντων τὴν ἐνασχόλησιν περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀσχολουμένων μόνον περὶ τὴν μετάδοσιν τοῦ θείου θελήματος καὶ τὴν διαπίστωσιν τῆς κυριαρχίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ κόσμου.

Ἡ πραγματεία αὕτη προδίδει μὲν διὰ τῶν λεπτοτάτων ψυχολογικῶν αὐτῆς ἀναλύσεων καὶ παρατηρήσεων βαθεῖαν ψυχολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν μόρφωσιν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Dilthey, τοῦ Spranger καὶ τοῦ Dessoir, ἐν συνδυασμῷ μετὰ βαθείας βιβλικῆς μορφώσεως καὶ γνώσεως τῆς ὑπαρχούσης σχετικῆς γραμματείας καὶ νηφαλιότητος κρίσεως, κατ' οὐσίαν ὁμως δὲν προάγει τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως τῆς Ἰσραηλικῆς προφητείας πέρα τῶν λιτῶν περὶ αὐτῆς παρατηρήσεων καὶ παρομιώσεων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ μάλιστα τοῦ Μ. Βασιλείου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

P. Feine, *Einleitung in das Neue Testament*. Achte völlig neu bearbeitete Auflage von J. Behm. 1936. Quelle und Meyer Leipzig (σ. XII + 326). Geb. RM 7.80.

Ἦτο ἐν ἔτει 1913 ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κ. Δ.

τοῦ ἐν Χάλλῃ τότε διδάσκοντος ἐπιφανοῦς καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνεύσεως τῆς Κ. Δ. Ρ. Feine, ὁ ριζοσπαστικὸς ἄνεμος ὁ πνέων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἶχεν ὀπωσθήποτε κοπάσει καὶ συντηρητικώτεραι τάξεις εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀναφαίνωνται· ὅμως ἐξ ἄλλου ἐμεσουράνει ἡ νέαν φάσιν τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἐκπροσωποῦσα θρησκευολογικὴ λεγομένη σχολή, ἣτις εἶχε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῆς ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς τῆς προτεσταντικῆς Γερμανίας καὶ τῶν ἄλλων προτεσταντικῶν χωρῶν. Ἐπίσης ἐπεκράτει τότε καὶ ὡς διδακτικὸν εἰσέτι τῶν διαμαρτυρομένων Γερμανῶν φοιτητῶν βιβλίον, παρὰ τὸν ὄγκον αὐτῆς, ἡ Εἰσαγωγή τοῦ Jülicher. Ἡ δὲ Εἰσαγωγή τοῦ Feine μὲ τὴν ἐμβριθείαν τῆς καὶ τὸ κύρος τοῦ συγγραφέως ἀπετέλεσε νέαν δασιν διὰ τοὺς μὴ συμμεριζομένους τὰς ἀκρότητας τῆς φιλελευθέρως λεγομένης προτεσταντικῆς θεολογίας, ὡς καὶ αἱ Εἰσαγωγαὶ τοῦ Zahn καὶ τοῦ Fr. Barth, πατρὸς τοῦ K. Barth. Αἱ ἀρεταὶ τῆς νέας Εἰσαγωγῆς μετὰ τῶν συντηρητικῶν τῆς ἀρχῆς ἦσαν τοσαῦτα ὥστε, παρὰ τὰς κατ' αὐτῆς ἀντιδράσεις τῶν φιλελευθέρων, ἐπεδλήθη αὕτη παρὰ τῇ σπουδαζούσῃ Γερμανικῇ προτεσταντικῇ νεολαίᾳ, ἐκδοθεῖσα ἐπτάκις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Feine. Παρόμοιον τι συνέβη τότε καὶ περὶ τὴν συντηρητικὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Π. Δ. τοῦ Sellin ἐκτοπίσασαν τὴν φιλελευθέραν Εἰσαγωγὴν τοῦ Cornill. Εἰς τὴν εὐρυτέραν δὲ διάδοσιν καὶ ἐπιβολὴν τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ τε Feine καὶ τοῦ Sellin συνετέλεσε πρὸ πάντων ἡ προΐουσα μεταστροφή τῶν πνευμάτων ἐν τῇ προτεσταντικῇ θεολογίᾳ, μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διαλεκτικῆς λεγομένης θεολογίας.

Ἦδη ἐκλιπὼντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Feine καὶ τῆς ἐβδόμης αὐτῆς ἐκδόσεως ἐξαντληθείσης, παρέστη ἀνάγκη νέας ἐκδόσεως, ἣν ἀνέλαβεν ὁ διάδοχος τοῦ ἀειμνήστου Deissmann ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου καθηγητῆς J. Behm, ὅστις καὶ ἐκ βάρων ἐπεξεργάσθη καὶ μετεσκεύασεν αὐτὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημερινῶν προόδων τῆς ἐπιστήμης τῆς Κ. Δ., χωρὶς ὅμως νὰ ἀπομακρυνθῇ τῶν θεολογικῶν αὐτῆς βάσεων, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἐν τῷ μεταξὺ αἱ βάσεις αὗται εἶχον θριαμβεῦσαι. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν α' ἐκδοσιν τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ Feine ἡ παρούσα ἐκδοσις αὐτῆς ἐμφανίζεται ἐπηυξημένη ὑπὲρ τὰς 100 σελίδας. Προτάσσεται **προεἰσαγωγή** (σ. 1—9), ἔνθα ἀπαριθμοῦνται τὰ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Κ. Δ. βοηθήματα καὶ ἐξετάζονται τὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν, διαίρεσιν καὶ ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κ. Δ. Ἐπακολουθεῖ τὸ **Α' μέρος**, δηλ. ἡ εἰδικὴ εἰσαγωγή, ἔνθα ἐξετάζονται τὰ ἐπὶ μέρους βιβλία τῆς Κ. Δ. (σ. 10—278), τὸ **Β' μέρος**, ἔνθα

ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τοῦ κανόνος τῆς Κ. Δ. (279—297) καὶ τὸ Γ' μέρος, ἐνθα ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τοῦ κειμένου τῆς Κ. Δ. (298—317). Τέλος παρατίθεται κατάλογος τῶν κυριωτέρων ἐκ τῶν νεωτέρων ὑπομνημάτων εἰς τὴν Κ. Δ. (σ. 318—326). Ἐλλείπει ὅμως δυστυχῶς (ὡς φαίνεται χάριν συντομίας) ὁ ἐν ταῖς προηγουμέναις ἐκδόσεσι παρατιθέμενος πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.

Καὶ ὑπὸ τὴν νέαν αὐτῆς μορφήν ἡ Εἰσαγωγή αὕτη στηρίζεται μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς παραδόσεως, προϋποθέτει δ' ὅμως στενὴν γνωριμίαν πρὸς ὅλην τὴν νεωτέραν κίνησιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἐπιστήμης τῆς Κ. Δ., τῶν προόδων τῆς ἐποίας ἀρίστην παρέχει εἰκόνα, καὶ δὴ τῶν προόδων οὐ μόνον ἐν τῇ ἑμὸφρονι προτεσταντικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φιλελευθέρᾳ, ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ ῥωμαιοκαθολικῇ θεολογίᾳ, ἣν συνήθως ἀγνοοῦσι τὰ ἔργα τῶν φιλελευθέρων διαμαρτυρομένων συγγραφέων. Οὕτω π. χ. ἐν μὲν τῇ ἐξετάσει τοῦ συνοπτικοῦ προβλήματος ὁ συγγραφεὺς δέχεται τὴν περὶ 2 πηγῶν θεωρίαν, ἀλλ' ὅμως ἐφιστᾷ τὸν νοῦν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς παραδόσεως, δέχεται τὴν περὶ τὸ 70 συγγραφὴν τῶν συνοπτικῶν εὐαγγελίων καὶ ἀντέχεται τῆς ἱστορικῆς τῶν εὐαγγελίων ἀξιοπιστίας. Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ Ἰωαννείου προβλήματος, ἀκολουθῶν τῇ παραδόσει, δέχεται ὡς συγγραφέα τοῦ τε δ' εὐαγγελίου καὶ τὸν φερωνύμων καθολικῶν ἐπιστολῶν, ὡς καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως, τὸν ἀπόστολον καὶ μαθητὴν τοῦ Κυρίου Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζεβεδαίου καὶ ἀποκρούει τὴν περὶ ὑπάρξεως καὶ δευτέρου Ἰωάννου ἐκδοχὴν ὡς ἀσύμφωνον πρὸς τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν. Τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν δέχεται ὡς ἔργον τοῦ Ἀπ. Παύλου. Αἱ δὲ ποιμαντικαὶ ἐπιστολαὶ ἐγράφησαν, κατ' αὐτὸν, ὑπὸ τινος τῶν μαθητῶν τοῦ Παύλου, κατὰ παραγγελίαν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ὁδηγιῶν καὶ παραγγελιῶν αὐτοῦ, εἶναι ἄρα ἔργον κατ' οὐσίαν ἐκείνου καὶ κατὰ τὴν μορφήν μόνον ἔργου μαθητοῦ αὐτοῦ. Ἐπίσης καὶ αἱ καθολικαὶ ἐπιστολαὶ εἶναι κατ' αὐτὸν ἔργα τῶν εἰς οὓς ἀποδίδονται ἀποστόλων, πλὴν τῆς Β' Πέτρου. Τέλος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου, ἡ στάσις τοῦ συγγραφέως ἔναντι τῶν διαφόρων μαρτύρων τῆς παραδόσεως αὐτοῦ εἶναι ἐκλεκτικὴ ἅμα καὶ διστακτικὴ.

Ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι ἡ Εἰσαγωγή τοῦ Feine, διατηροῦσα καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν ἣν προσέδωκεν εἰς αὐτὴν ὁ Behm πάσας τὰς δεδοκίμασμένας ἀρετὰς αὐτῆς, θὰ συνεχίσῃ τὴν λαμπρὰν αὐτῆς σταδιοδρομίαν καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ ἀποτελοῦσα πολύτιμον ὁδηγὸν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Κ. Διαθήκης.

Biblica. Ἐξεδόθη τὸ 4 τεῦχος τοῦ παρελθόντος ἔτους τοῦ ἐν Ρώμῃ ἐκδιδομένου ἀρίστου τούτου ῥωμαιοκαθολικοῦ περιοδικοῦ περιέχον πραγματείας τῶν Köppel (ἢ ζ' ἀνασκαφή ἐν Χασσοῦλ), Drubbel (ἢ πάλη μεταξύ τῆς θρησκευτικῆς τοῦ Ἰσραὴλ σοφίας πρὸς τὴν θύραθεν), J. Schmid (μελέτη περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τῆς Ἀποκαλύψεως), S. Euringer (δημιουργικὴ ἐξήγησις ἐν τῷ αἰθιοπικῷ Ἄσματι ἀσμάτων) κλπ., ἔτι δὲ διαφόρους βιβλιοκρισίας καὶ εἰδήσεις.

Π. Ι. Μ.

Theolog. Wörterbuch zum N. Testament. Ἐδημοσιεύθη τὸ ὑπ' ἀριθμ 9 τεῦχος τοῦ ΙΙΙ τόμου τοῦ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ G. Kittel, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ πολλῶν ἄλλων ἐπιφανῶν ἐρμηνευτῶν Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἐκδιδομένου μνημειώδους θεολογικοῦ λεξικοῦ τῆς Κ. Δ. περιέχον τὴν λέξιν **καλέω** καὶ τὰ ἐκ ταύτης παράγωγα, ἐν οἷς καὶ τὴν λέξιν **Ἐκκλησία**, εἰς ἣν καὶ μόνην ὁ συγγραφεὺς τοῦ τεύχους, ὁ ἄλλοτε ἐν Bonn καὶ ἤδη ἐν Basel καθηγητῆς τῆς ἐρμηνείας τῆς Κ. Δ. K. L. Schmidt, ἀφιερῶσι 32 ἑλας σελίδας μεγάλου σχήματος. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ, ὅπερ ἀποτελεῖ περισπούδαστον περὶ τῆς θεολογικῆς τῆς λέξεως **ἐκκλησίας** ἐννοίας, ἐξετάζεται παρμερῶς καὶ ἐξαντλητικῶς ἡ σημασία τῆς λέξεως ἐν τε τῇ Π. καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἐν τε τῷ Ἰουδαϊσμῷ καὶ τῷ Ἑλληνισμῷ καὶ παρὰ τοῖς πρώτοις ἐκκλησιαστικοῖς πατράσιν. Ὡς χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς ἐπιμελείας, μεθ' ἧς ἐξετάζονται ἐνταῦθα τὰ ζητήματα ἀναφέρομεν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ συμβουλευθῇ καὶ Ἑλληνα συνάδελφόν του περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως **ἐκκλησίας** ἐν τῇ νεοελληνικῇ γλώσσῃ καὶ γραμματείᾳ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Heinz—Dietrich Wendland, Der Herr der Zeiten. Christus und die geschichtlichen Stunden. Neuwerk. Verlag. Kassel. 1936 (σ. 40).

Ἡ παρούσα θαυτοστάχαστος καὶ πλείστης προσοχῆς ἀξιωθεῖσα πραγματεία αὐτῆ τοῦ ἐν Heidelberg καθηγητοῦ Wendland, προῖδον οὖσα τῆς παρατηρουμένης σήμερον ἐν Γερμανίᾳ, μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας, ζωηρᾶς τῶν ἰδεῶν συγκρούσεως, ἀποτελεῖ ὕψηλῃν προσπάθειαν πρὸς καθορισμὸν τῶν γενικῶν γραμμῶν μιᾶς χριστιανικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Ἐξετάζονται ὡδε μετὰ σπανίας θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς θαυτήτος τὰ προβλήματα «ἄνθρωπος καὶ ἱστορία», «ἡ θρησκεία τῆς ἱστορίας», «τὸ πλῆρωμα τοῦ χρόνου ἐν Χριστῷ», «ἡ ἔντασις

τῶν καιρῶν», «τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας», «ὁ Θεὸς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ», «ὁ μεταμορφωτῆς τῶν καιρῶν» κλπ. Ἡ δὲ διὰ τοῦ βιβλίου ἔλου διήκουσα ἔννοια, συμφώνως καὶ πρὸς τὸν τίτλον αὐτοῦ, εἶναι ὅτι ὁ Χριστὸς τυγχάνει ὁ πραγματικὸς κύριος τῶν καιρῶν, τοῦ τε παρελθόντος, τοῦτε παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ὅστις κρύπτεται μὲν ἀλλ' ἅμα εἶναι ἀισθητὸς εἰς τοὺς πιστοὺς, ὡς πάντοτε καὶ πανταχοῦ παρὼν καὶ ἐνεργῶν καὶ μεταμορφῶν τὰ πάντα, μέχρις οὗ συμβῆ ἵνα ὁ Θεὸς «ἦ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν».

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Ν. Γ. Κυριαζῆ, Κυπριακὴ Βιβλιογραφία, ἐν Λάρνακι 1935. Ἐπιμελεημένη βιβλιογραφικὴ συλλογὴ καὶ ἐπιστημονικὴ κατάταξις τῆς πλουσίας περὶ Κύπρου φιλολογίας.

Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Τόμ. Β' Τεύχ. 1. **Ἱστορικὰ Κρητικὰ ἔγγραφα ἐκδιδόμενα ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας. Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281—1385** ὑπὸ Σπυριδωνοῦ Θεοτόκη, ἐν Ἀθήναις 1936.

Δ. Σ. Μπαλιάνου. Εἶναι κακόδοξος ἡ περὶ χάριτος διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Κασσιανοῦ; Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρίδος τῆς θεολ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν) ἐν Ἀθήναις 1936. Δι' ἐμπεριστατωμένης ἐρεύνης ὁ σ. ἀποδεικνύει ὅτι ἡ περὶ θείας χάριτος διδασκαλία τοῦ Κασσιανοῦ, ἀκολουθοῦσα τὴν μέσην καὶ βασιλικὴν ὁδὸν μεταξὺ ὑπερβολῶν τόσον τοῦ Πελαγίου ὅσον καὶ τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς αὕτη διευπλώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων. παρ' ὧν ἐκεῖνος ἐνεπνεύσθη.